

непременно ще предизвика много страсти. Зашто спомените му са страстно написани. Убедена съм обаче, че тази книга ще раздвижи и най-младите изследователи и ще остави ярка дупка в литературната ни история. Вече едва ли някой ще дръзне да посегне към авангардните тенденции в българската литература, без да „свери часовника си“ първо с мемоарите на К. Кръстев. Не може да не намери следовници и стремежът на критика-мемоарист за съпоставително разглеждане на явленията в литературата, изобразителното изкуство и музиката и за тяхното проециране върху философските, нравствените и изобщо хуманитарните идеи на епохата.

Въпреки рекордното си, близо 70-годишно, активно присъствие в българския културен живот Кирил Кръстев подобно на мнозина автори от неговото обкръжение остава някак недоценен от страна на по-младите литературни поколения. Една от причините виждам в традиционното за

нашата литературен живот противопоставяне между поколенията, което в частност придобива израз и в съвсем неоправданото пренебрежение на днешни тесни специалисти към енциклопедистите. Друга — в жанровата специфика на неговите произведения, в недостатъчното (все още) уважение към критическата литература. Но може би основната и най-важната причина е идеологическият догматизъм на следевтосептемврийския период, довел до сериозни деформации в ценностните представи за българската култура. Убедена съм, че при започналото разкрепостяване на литературоведското ни мислене, при оформящото се ново и еманципирано културно-историческо съзнание, за което способствува и настоящата книга, Кирил Кръстев и неговите съратници ще получат подобаващо обществено признание.

Цветанка Атанасова

МИТОЛОГИЯ, РЕЛИГИЯ И КУЛТУРА („ФОЛКЛОРЪТ В СТАРИЯ ЗАВЕТ“ ОТ ДЖЕЙМС ФРЕЙЗЪР. С., Издателство на ОФ, 1989. 496 с.)

Тази книга стига до българския читател с огромно закъснение. Написана през 1918 г. в три тома, през 1923 г. по желание на читателите тя е преработена от автора в еднотомо издание, с облекчен библиографски апарат. Именно превода на това съкратено издание четем днес.

Възникост Джеймс Фрейзър е вече познато име у нас. През 1984 г. Издателството на Отечествения фронт отпечата неговия фундаментален труд „Златната клонка“, написан през 1890 г. — една от непреходните книги в европейската етнография и религиознание. Там с помощта на сравнително-историческия метод авторът е обхванал и научно осмислил огромен фактологически материал, доказвайки връзката на съвременните религии с първобитните вярвания и земната основа на религиозния светоглед. Сега в труда си „Фолклорът в Стария завет“ Джеймс Фрейзър, една от най-известните фигури в английската културна антропология, анализира праисторията на човешкото общество, пречупена през призмата на старозаветните предания в Библията. Отношението между магия, фолклор и история, между митология, религия и култура става основа за неговото амбициозно проучване. По изобилие на събрания материал и по значение книгата на Фрейзър „Фолклорът в Стария завет“ може да се сравнява с капиталното изследване на Александър Веселовски „Историческа поетика“. Но целта на автора не е само да предложи добросъвестно фактите на любознателния читател. Стремежът на Фрейзър е научното осмисляне на суровия материал, достигането от фактологията до синтеза, разкриването на сложния път от емпирията до обобщението. Сравнително-етнографският метод, който той използва, несъмнено е ограничен от неговото време и от проучванията, направени до тогавашния момент — началото на XX в. В някои отношения научните изводи на Фрейзър са оптимистични. Днес науката вече е отишла далеч напред. Но като цяло изследването на Фрейзър не е загубило своята стойност. При това то е написано на достъпен език, разбираем за широк кръг читатели.

В книгата са включени обстоятелственият предговор на Георги Георгиев „Няколко слова за книгата и нейния автор“ и краткият „Предговор към съкратеното издание от 1923 г.“ от Фрейзър. Заедно с приложения в края подробен азбучен справочник на имената те придават необходимата завършеност и пълнота на труда.

„Фолклорът в Стария завет“ е плод на дългогодишни търпеливи и упорити проучвания на своя автор, на грижливо събиране, обработване и осмисляне на всички сведения и резултати, получени от предшестните изследователи. Този метод на работа, при който изрезките изследвания на терен са рядкост, вероятно е бил причината някой иронично да наричат Фрейзър „кабинетен учен“. Но затвореният между страниците на неговите трудове фактологически материал, взет от много широки географски и етнически ареали, преминал през лабораторията на английския учен, изненадва не само с енциклопедичната си всеобхватност, а и с амбицията за реконструиране на материалната и духовната култура на първобитното общество в неговия преход към цивилизацията. В този смисъл е необходимо да се отбележи, че Фрейзър борови с понятието „фолклор“ в неговия разширен план — като наука, изследваща не само устното народно художествено творчество, но и редица елементи от традиционната народна духовна култура (вярвания, знания и обичаи). Именно в този разширен план трябва да се чете и „Фолклорът в Стария завет“ — като книга, в която терминът „фолклор“ обхваща и устното творчество на народите в праисторическата епоха, и някои въпроси от предмета на етнографията, и отношението между митологичното, религиозното и историческото, между древноеврейските институции на Израил и техните по-късни аналогии у различни племена по света, намиращи се на сравнително нисък етап на развитие. Като оспорва тезата на Ренан, че миналото предлага на истинския учен само три източника от първостепенно изследователски интерес: историята на три древни държави, на Гърция, на Израил и на Рим, Фрейзър прибавя историята на четвърта част на света —

на многобройните племена и народи в епохи и страни, където не е съществувала или не е била широко разпространена писмеността. Според английският учен познанието за човешкото минало би се разширило и обогатило неимоверно, ако, от една страна, се вземат предвид последните проучвания на археологията, фолклористиката и историята, и ако, от друга, се пристъпи към по-подробното изследване на общественото развитие, преди всичко на първобитните народи, което ни показва различните състояния, вече изминати от днешните цивилизовани народи. Според Фрейзър преминаването отвъд границата на класическата древност би отгостило плътната стена, която прегражда пътя на изследователя към безкрайния простор на някогашната човешка мисъл и дейност, то може поне донякъде да повдигне непоницаемото було, което досега е скривало детството на човечеството. Така във „Фолклорът в Стария завет“ върху основата на включените в Библията старозаветни предания са проследени редица основни аналогии между явяванията и институциите на древния Израел и мисленето и поведението на хората от по-късно оформили се племена и народи, намиращи се на нисък етап в своето историческо развитие. Затова историята на древния Израел в тази книга е видяна не в романтична, нимбатишно-ореолна светлина на божествено откровение и богоизбраност, а в реалистичен план като история на народ, развил се естествено, бавно и мъчително, от първоначалното си състояние на невежество и дивачество към корените на цивилизацията. Именно в този план са изградени четирите части на книгата на Фрейзър: „Ранните епохи от съществуването на света“, „Епохата на патриарсите“, „Времето на съдиите и царете“, „Законът“, в които хронологията на историческото време е съчетана с последователното проследяване на развитее се в по-късно време вариантите на библейските митове и предания у други племена и народи от различни континенти. Макар че някои от изводите на Фрейзър може да се опортят днес, поразява енциклопедичната всеобхватност на изследвания материал, избран от много широки географски и етнически ареали на света, която е плод не само на несъмнената висока ерудиция на бележития английски учен, но и на стремежа му да осмисли и интерпретира по свой начин глобалните въпроси за произхода на света и човека и за първия период от живота на човечеството. Ето защо композиционен „Фолклорът в Стария завет“ следва композиционните особености на самия Стар завет, а не на подобрени негови фрагменти. Това създава усещане за цялостност и в самото структуриране на книгата на Фрейзър, при което се отива от поставянето на кардиналните проблеми към постепенното стесняване на тематичните рамки. Интересен е начинът на излагане и изследване на фактологическия материал. В началото се излага основният факт според описанието му в Стария завет, след това се проследява развитието на различните му варианти, съществуващи в други етнически или културни ареали, и накрая се формулира изводът. Понякога, както е в случая с изложението за произхода на твърде широко разпространената представа за световния потоп, авторът представя извода като една от възможните хипотези, и с това оставя възможност за достигане и до

други изводи, някои от които биха могли да се формулират и от читателя. Това своеобразно „отваряне“ на книгата към нейното възможено „довършване“, „продължение“, „дописване“ е твърде характерно за изследователския метод на Фрейзър във „Фолклорът в Стария завет“.

Взгледите на Фрейзър до голяма степен се опират на доминиращите по неговото време в Англия еволюционистки разбирания, на които той е смятан за един от известните представители. Учението на Дарвин за произхода на видовете и прочутата теория на Луис Морган за историческото развитие на човечеството, развита в тритомното му изследване „Първобитното общество“ (1871), несъмнено са оказали силно влияние при написването на „Фолклорът в Стария завет“ и другите трудове на Фрейзър. При него изследването на религиозните и митологичните представи на древното общество съзнание започна от реконструирането на първоначалната, най-примитивната изходна форма, след това проследява развитието им почти до свързмените варианти, пресъздава невероятното богатство от обреди, обичаи, митове, легенди и предания на различни етнически ареали и култури, за да докаже по приципа на аналогията тяхната връзка и многообразие. Този сравнително-етнографски метод уподобява древното общество с огромно и разклонено дърво, впило в земята могъщите си корени и изправило към слънцето вековното си стебло, с широка, богато разлистена корона, в която яките клони съжителствуват с крехките, току-що израснали клонки и филизи. Или, още по-точно — реконструирането на отминалите епохи при Фрейзър прилича на реконструирането на частите на едно тяло, което трябва не просто да възстанови първоначалната си форма и същност на организъм, но и да заживее отново пълноценен живот. Това невинати му се удава. Подобен метод на изследване, при това по същество на практика игнориращ социалните измерения на материалната и духовната култура, несъмнено е несвършен. Редица от теоретичните постановки на Фрейзър не са издръжали проверката на времето. Но събраният в изследванията му огромен фактологически материал, преминал през творческата лаборатория на големия учен, не е изгубил своята стойност и до днес.

„Фолклорът в Стария завет“ е книга, в която старозаветната трактовка на древната юдейска история е преплетена с пресъздаването на материалната и духовната култура на много други племена и народи по света в различни епохи. Първобитното състояние на човечеството и началото на цивилизацията са показани през призмата на демитологизирането на митологичното, на „очовчаването“ на боговете, на приземяването на божественото. Независимо от недостатъците си, плод на неизбежната ограниченост на използвания от автора сравнително-етнографски метод, трудът на Фрейзър се чете с интерес и в наше време. Духовното развитие на човечеството, отразено във „Фолклорът в Стария завет“, предизвиква не само нашите възмущения, но и нашето несъмнено уважение и признание.

Ралица Маркова

Авторът на шестте литературно-естетически очерка, включени в тази книга, е познат на нашия читател с две публикации в българския научен периодичен печат: „Новооткрит старогрузински надпис в Бачковската костница“ (съвместно с Елка Бакалова в: Музеи и паметници на културата, 15, 1975, 3, 7—10) и „О старобългарско-грузински литературни връзки“ (Palaeobulgarica, 1, 1977, 2, 63—73). За представящото му е достатъчно да споменем още статията „Вопросы изучения древнегрузинской литературно-эстетической мысли (V—XVIII вв.)“ (в: Русская и грузинская средневековые литературы. Л., 1979, 134—142), която има характер на своеобразен концепт по отношение на първите четири очерка от представящата книга.

В първия от очерците — „Образи и мысли“, дал и името на сборника, се проследяват основните етапи в развитието на старогрузинската литературно-естетическа мисъл. Авторът излага основанията, които дават възможност учението за двете мъдрости (божествена и човешка) и за взаимоотношенията между тях да бъде разглеждано като основополагащо за старогрузинското литературно-естетическо мислене, след което се спира на някои от най-важните моменти в развитието на древната грузинска култура. Агиографските творби от периода между V и XI в. му дават възможност да извлече специфични за епохата изказвания с теоретичен характер (за същността на литературното произведение, за принципите на тематичен подбор, за функцията на литературата) и основните принципи за изграждане на човешките образи и на действителността в старата грузинска литература. Съществуването на точна терминология по отношение на най-древната грузинска поезия, ясната жанрова класификация в хинографията, сборниците с музикални знаци и поставените теоретични въпроси за синкретизма между музика и слово свидетелстват според автора не само за нивото на поезията и музиката в древността на Грузия, а и за добре развита теоретична мисъл по въпросите на изкуството. Ученият се спира на отрицателното въздействие на теорията за „мъдрото мълчание“ и на монофизитството върху развитието на литературата и живописата. Характеристиката на първия период от развитието на грузинската култура завършва с уточнението, че в средновековна Грузия естетиката няма самостоятелен характер и понятието „естетическа мисъл“ се употребява условно по отношение на целия период. Наличието на немалко добре познати вече научни изследвания, посветени на проблемите на средновековната естетика и на средновековната философска мисъл изобщо, освобождава автора от необходимостта да уточнява в обстойно изложение характера на естетическото в системата на средновековния художествен мироглед. Разгръщането на авторската концепция за развитието на естетическата мисъл в средновековна Грузия в конкретните очерци дава най-точна представа за формите, в които естетическото се слива с проявите на средновековния художествен живот.

В търсенето на корените на старогрузинската литературно-естетическа мисъл авторът проследя-

ва два платоновския поток в литературата на древна Грузия, изразяващ се не само в преводите на християнизиранието Платоновии съчинения и апофегматически сборници, но и в разработването на някои характерни за Платоновата философска система идеи — за любовта и душата, за катафатическо-апофатическото изображение. Естествено се налага изводът, че направлението, съпоставящо цялото развитие на старогрузинската култура, но изявило се като водещо в епохата на развития феодализъм (XI в.), е неоплатонизмът. Изложени са основанията, които дават право да се говори за „грузински неоплатонизъм“ — усвояването на християнизирания неоплатонизъм (първият превод на „Ареопагитиките“ е извършен от Ефрем Сирин в края на XI в.), на езическия и ислямизирания неоплатонизъм (чрез преводи на персийски литературни съчинения). Авторът се спира по-обстойно на един от основните принципи в естетиката на неоплатонизма, оказал най-силно влияние върху развитието на художественото мислене: „Сметът се отнася към първопричината така, както художественният образ към замисъла на художника.“ Този основен принцип с произтичащите от него следствия (например отреденото високо място на художествените образи — по-високо, отколкото на природните неща), е още едно доказателство за всепроникващия естетизъм в развитието на грузинската литература. Сирадзе насочва и към естетическата причина за естетическото осмисляне на основни философски въпроси — именно то „схема“ противоречието между принципно непознаваемото творение божие и основния човешки стремеж и дълг то да бъде познато. Най-важният резултат от такъв естетически подход към познанието е творческото развитие на различни естетически аспекти от ареопагитското учение, докато неговите основни философски понятия остават неизменни. Характерен пример за това е литературното наследство на Йоан Петрици, определено от А. Ф. Лосев като „творческа разработка“ на философията на езическия неоплатонизъм на Прокъл Диалок. Като се присъединява към оценката на А. Ф. Лосев, Сирадзе се спира на творческите моменти във възгледите на Петрици. Ако за Прокъл структурата на вселената е йерархически последователна, то у Петрици е разглеждана не само последователността, но и отражението на една степен в друга. Така структурата на вселената се представя не като логическа система, а като система от образи, които са възпълнение на прекрасното, „Всичко е наситено с красота — преди всичко такъв смисъл придобива у Петрици известната неоплатоновска теза „бог е във всичко“, което условно може да се нарече „естетически пантеизъм“ (с. 17).

Важна стъпка в развитието на грузинската литература е възприемането и развитието на идеята за метафрастиката (разбирана не само като стилистична редакция, а като цялостен, всеобхватен стремеж към по-голяма художествена сила и изразителност на литературната творба). Сирадзе подчертава, че грузинската литература е една от първите след византийската, в която проникват идеите на метафрастиката — първата творба, носеща нейния дух, е „Мъчението на св. Георги“,